

Psykoanalysens eksempel Om Slavoj Žižeks metode

Et vittigt Hoved har sagt, at man kunde inddele Menneskeheden i Officerer, Tjenestepiger og Skorstensfeiere. Denne Bemærkning er i mine Tanker ikke blot vittig, men tillige dybsindig, og der skal et stort speculativt Talent til, for at give en bedre Inddeling. Naar en Inddeling ikke ideelt udtømmer sin Gjenstand, saa er den tilfældige i alle Maader at foretrække, fordi den sætter Phantasien i Bevægelse. En nogenlunde sand Inddeling kan ikke tilfredsstillende Forstanden, er slet Intet for Phantasien, hvisaarsag den er aldeles at forkaste, om den end til daglig Brug nyder megen Ære, fordi Menneskene deels ere meget dumme og deels have meget lidt Phantasi (Kierkegaard 1997: 37).

Denne fantastiske passage fra Søren Kierkegaards *Gjentagelsen* sætter en ramme for de følgende refleksioner over brugen af eksempler hos Slavoj Žižek. Idéen i artiklen er kort sagt at skitsere en anden måde at bruge eksempler på end det, der kunne benævnes en traditionel måde, hvor eksempler blot illustrerer allerede gennemtænkte systemer, idéer eller teorier. Det generelle spørgsmål, som vil blive undersøgt gennem en fremstilling af Žižeks eksempelpraksis, er, hvordan man kan bruge eksempler som tænkemaskiner, det vil sige eksempler som overrasker os, og som indeholder mere end det, de egentlig blot skulle illustrere. Denne anden brug af eksempler har både ontologiske og analysestrategiske implikationer.

Der er en grund til at bruge Kierkegaard som klangbund. Kier-

kegaard brugte eksempler fra hverdagslivet, fra vittige hoveder, fra populærkulturen til at kvalificere sin tænkning og er på den måde en slags forløber for Žižek. Kierkegaards eksempler anskueliggør ikke idéer: Ofte er det snarere et eksempel, som bringer Kierkegaard videre, fra én idé til den næste. Som Kierkegaard i øvrigt selv konstaterer i *Begrebet Angest*:

Ofte mangle de Exempler, som anføres i Psychologier, den egentlige psykologisk-poetiske Myndighed. De staae som et isoleret, *notarialiter* beviist Faktum, men netop derfor veed man ikke, om man skal lee eller græde ad en saadan eensom Stivstikkers Forsøg på at ville danne en Slags Regel” (Kierkegaard 1997: 359).

I stedet handler det, som han videre skriver, om at skabe en form for iagttagelse, der diskuterer de eksempler, hvor “det Forborgne kan finde Behag i at smutte frem og smaasnakke med sig selv (ibid.). Det er i den forstand, jeg påstår, at Kierkegaard i den fine passage om officerer, tjenestepiger og skorstensfejere angiver et slags program for en tænkning gennem eksempler, som Slavoj Žižek bygger videre på. På samme tid som Kierkegaards diagnose af menneskeheden er overraskende og vittig, synes den også at indeholde en metarefleksion over, hvorfor det overraskende eksempel altid er at foretrække. Passagen om officerer, tjenestepiger og skorstensfejere indeholder således, hvis man kigger nærmere på den, tre elementer, som alle er væsentlige i forhold til ontologisk og analysestrategisk at kvalificere Žižeks psykoanalytiske metode.

1. For det første findes der ingen “sand inddeling” af menneskeheden, som Kierkegaard siger det. Der findes ingen fuldstændig teori om samfundet, det sociale eller tilværelsen. Dette er det ontologiske udgangspunkt for en mere smidig brug af eksempler, både hos Kierkegaard og Žižek (og i modsætning til klassiske idealister som for eksempel Platon, hvor eksemplet skal overbevise om idéens gyldighed). Det er samtidig her, man må pege på, at psykoanalysen, hvis den er en videnskab, ikke er en logisk videnskab; dens viden udgør ikke et logos, et rationelt sammenhængende hele, som for eksempel psykologien tilstræber det. Psykoanalysen er en analytisk videnskab i den græske betydning af ordet “analyse”, nemlig at bryde i stykker, adskille, løse.

2. For det andet er der noget overraskende over at arbejde med en inddeling af menneskeheden ved hjælp af kategorierne officerer, tjenestepiger og skorstensfejer. Eksemplet er netop ikke et eksempel på en højere idé om menneskeheden, men på hvordan menneskeheden i sig selv er splittet, ikke bare i to dele (officerer og tjenestepiger – disse to dele kan, som for eksempel yin og yang, netop sagtens være i harmonisk balance (jævnfør Dolar 2013)), men to dele og så et underligt overskud, skorstensfejeren, som vi ikke lige ved, hvor vi skal placere. Eksemplet aktiverer med andre ord, hvad man kunne kalde en merbetydning. Eksemplet skaber en kile mellem det, som skal eksemplificeres (menneskeheden) og sig selv som eksempel, hvilket giver plads for tænkning. Dette er, som jeg skal vise, Žižeks grundmanøvre.

3. For det tredje er det netop slet ikke eksemplets opgave at referere til eller stile efter en højere idé (for eksempel en “sand inddeling” af menneskeheden), men *at sætte fantasien i bevægelse*, som Kierkegaard siger det. Om end der åbenlyst er forskelle mellem Kierkegaards begreb om fantasi og Jacques Lacans begreb om samme, kunne man alligevel se en parallel her. Hos Lacan er en af formularerne for den vellykkede analyse nemlig at “gennemgå fantasmet”. Fantasmet, eller fantasien, er hos Lacan basalt set den mekanisme, som, teknisk formuleret, skjuler manglen i den Anden, det vil sige som (ofte ubevidst) foregøgler os, at samfundet/tilværelsen er i orden, som det/den er. Fantasien er den ubevidste ramme for vores liv, den måde “man” tænker om tingene på, den måde “man” gør tingene på. Opgaven bliver hermed at sætte denne fantasi i bevægelse, at rykke den. Da fantasien er det, der fylder hullerne og manglerne i virkeligheden ud, og således overhovedet skaber en sammenhængende virkelighed for os, er dette ikke nogen let opgave. Det er for eksempel i denne ånd, at Žižek citerer Vergils *acheronta movebo*¹, som også Freud citerer i indledningen til sin *Drømmetydning*: Det handler om at “rykke ved de djævelske regioner”, det vil sige de ubevidste vaner og mønstre, vi handler efter – først når vi kan rykke ved disse fantasier, kan vi for alvor ændre noget. Som Žižek siger det, handler det om

1 “Flectere si nequeo superos Acheronta movebo” (“Hvis ikke jeg kan røre guderne, skal jeg sætte Helvede i bevægelse”), Žižek 2009

at vove “at forstyrre de udtalte understøttelsers undergrund, som vores hverdagsliv bygger på!” (ibid.: 173). Det handler ikke blot om at forstå, hvad det er, vi gør, men om gennem eksempler at beskrive og rykke ved selve det fantasmatiske fundament for vores handlinger.

ŽIŽEKS EKSEMPLERI

Hermed kan vi vende os mod Žižeks brug af eksempler, hvor alle de tre nævnte elementer som oftest er i spil samtidig. Eksemplerne overrasker os og sætter vores normale selvbeskrivelser og selvforståelser, der i reglen er alt for ideelle, i parentes. Samtidig er de rettet mod den fantasmatiske baggrund for vores handlinger. Lad os gennemgå et par af Žižeks eksempler.

Et af Žižeks mest berømte og citerede eksempler handler om vestlig toiletkultur. Selvfølgelig blandt vestlige politologer og meningsdannere har i en årrække været, at vi er nået den “postideologiske” tidsalder. Historien er slut, som Francis Fukuyama sagde det, og vi er alle, minus nogle ekstremistiske elementer, på vej mod en mere fredelig sameksistens i gensidig respekt og forståelse på baggrund af det liberale demokrati og de frie markeds kræfter. Men er vi nu så postideologiske, spørger Žižek. Og er den postideologiske tilstand på en måde ikke den mest ideologiske, man overhovedet kan forestille sig? I denne tilstand, fattig på genuin politisk kritik, forsvinder selv de mest åbenlyse hverdagsideologier for vores blik. Og her kommer vi til toiletkulturen. For som Žižek erklærer, ville det så ikke være ganske nemt at aflæse en hel del ideologi blot i den måde, tyskere, franskmænd og englændere konstruerer toiletter på? I Tyskland falder afføringen ned på en lille afsats, hvor den kan gøres til genstand for observation; i Frankrig forsvinder den hastigt ned i et hul; i England har man lidt af hvert; afføringen glider ned og ligger i noget vand, indtil den skylles ud. I denne simple lille matrix har vi udgangspunktet for en analyse af et væld af nationalideologiske konstruktioner: Den tyske tradition for spekulation og introspektion, den franske revolutionære hast og den engelske pragmatisme. Som Žižek fyndigt samler op, så er det “let for en akademiker ved en rundbordsdiskussion at hævde, at vi lever i et postideologisk univers – i det øjeblik han besøger toilettet efter den ophedede diskussion, er han igen forsænket i ideologi til op over knæene” (Žižek 1997: 5). “De ved det ikke, men de gør det”, som Marx sagde. Med Žižeks psykoanalytiske optik kan man sige,

at det handler om, at de *ikke vil vide af det*. Fukuyamas begreb om “historiens afslutning” kan i den forstand måske også læses som en slags resignation, en slags træthed i tænkningen. Det markerer, at vi ikke har lyst til at vide mere, at vi ikke har mod på at konfrontere de ubevidste koordinater for vores livsførelse.

Et andet eksempel, som har været med Žižek i en del år, og som han har brugt på forskellige måder, er Kinderægget. En typisk tilgang til forbrug er, at vi blot optimerer vores nytte, og at vi således rationelt kalkulerer, hvordan vi undgår at blive snydt på markedet. Vi ved godt, at systemet af varer altid skjuler noget for os, og vi kan endda også være optagede af, at der ligger udbytningsrelationer “nedenunder” dem. Alligevel er det åbenlyst, at de fleste af os, i selve vores forbrugspraksisser, ligger under for varefetichisme; der er noget mystisk over varerne, når de står og skinner på hylden, det er som om, vi *må* have dem. Er denne hverdagsmetafysik ikke perfekt indkapslet i Kinderægget, spørger Žižek. Det lille aparte chokoladeæg skiller så at sige brugsværdien (chokoladen) og det mystiske ekstra (gaven indeni) ad, så vi ved at rasle med ægget op mod øret praktisk talt kan høre den mystiske excès, selve grunden til, at vi forbruger, kalde på os. Kinderægget bliver for Žižek hermed indgangen til en subjektontologisk overvejelse over, hvordan vi som begærsvæsener altid synes at mangle noget, mens senkapitalistiske forbrugsfantasier netop adresserer manglen ved at tilbyde os det, som kan dulme den. Forbrug er således, langt fra at være en simpel, utilitaristisk kalkule, en dialektik mellem for lidt og for meget. Som Žižek siger det:

[A] markedsføring omhandler dette fantasmatiske rum (“Hvis du drikker X, så er det ikke bare en drik, men også...”). Og plastiklegetøjet er resultatet af den risikable strategi faktisk at materialisere, synliggøre, denne mystiske excès: “Hvis du spiser vores chokolade, får du ikke bare chokolade, men også... et stykke (totalt ubrugeligt) legetøj. [...] funktionen af dette “mere” er at udfylde manglens “mindre”, at kompensere for det faktum, at et produkt per definition ikke lever op til dets (fantasmatiske) løfte (Žižek 2003: 145).

Det, Žižek peger på her, er, at Kinderæggets succes hverken består i chokoladen, der er lidt for sød og kvalm, og heller ikke i legetøjet, der tit er temmelig billigt, men ganske enkelt i, at Kinderægget på

en måde rendyrker selve formen for forbrug: Der skal være noget “mere” med (se Center for Vild Analyse 2009: 46-48). Hvis der ikke var noget mere med, ville jeg højst sandsynligt slet ikke købe produktet, fremhæver Žižek, hvilket paradoksalt nok betyder, at for at komme til at købe og forbruge helt almindelige ting som tandpasta, toiletpapir, havregrød og lidt chokolade til aftenkaffen, må vi stort set altid gå omvejen over disse produkters fantasmatiske rum.

Hvad Žižek gør med både toiletterne og Kinderægget, er at beskrive den vestlige kulturs fantasmatiske rum, der bag om ryggen på os, opretholder den sociale og politiske virkelighed, som vi kender den. Her kan man imidlertid spørge nærmere ind til, hvordan man egentlig beskriver et fantasmatisk rum? Hvad består Žižeks analysestrategier nærmere bestemt i?

TRE ANALYSESTRATEGIER

Efter at have kigget på to af de eksempler, der har gjort Žižek berømt, kigger jeg nu på nærmere på, hvad det overraskende ved Žižeks eksempler egentlig består i, eller hvordan han iscenesætter dem som overraskende, hvilket netop relaterer til de analysestrategier, han benytter sig af. Jeg adresserer således primært det andet og tredje element i min indledende liste over elementer i Žižeks metode: hans tendens til at aktivere (måske ligefrem traversere grundlæggende) fantasier via skæve eksempler. Det første element – vægringen ved at tænke teori og eksempel for sig – vender jeg tilbage til i slutningen af teksten. Jeg trækker i det afsnit, der følger, på Robert Pfallers tekst om Žižeks brug af eksempler (Pfaller 2007), men udbygger Pfallers tilgang og systematiserer den i forhold til at udpege i hvert fald tre analysestrategier hos Žižek.

1. Fremmedgørelse

Den første strategi handler med Pfallers ord om fremmedgørelse (ibid. 38). Idéen i denne strategi er at fremmedgøre (eller man kunne sige “mærkværdiggøre”) vores hverdagspraksisser, så vi kan begynde at beskrive dem på nye måder. Hvad er det egentlig, vi gør, når vi forbruger, eller når vi mere generelt blot forsøger at leve vores liv, som man nu gør det i for eksempel Danmark i det 21. århundrede? Hvis vi spinder lidt videre på denne strategi, kunne man måske pege på to forskellige måder at undersøge et meget hverdagsligt og hjemligt fænomen som “danskhed” på. Hvis man begynder med den antagelse, at danskhed rent faktisk findes (idéen “danskhed” ligger

et sted oppe i den platoniske idéernes himmel), vil man forsøge at finde mange forskellige eksempler og metaforer, som alle delvist siger noget om eller illustrerer denne idé. Danskhed kan være at spise leverpostejsmadder. Danskhed kan være at læse H.C. Andersen. Danskhed er regnvejr. Danskhed er hygge. Eller danskhed er Kongehuset eller Rundetårn. Hvis vi omvendt, og ifølge Žižek, antager, at danskhed er en fantasmatisk konstruktion, der afholder os fra at tænke, må vi gå anderledes frem. Her gælder det om at bruge eksempler til at udforske og undergrave den idé om danskhed, som de skulle være eksempler på. Et greb kunne for eksempel være at inddrage den “danske by” Elk Horn, som ligger på den amerikanske prærie. To underholdende tv-dokumentarer om denne by (*Danmark på prærien* (2013) og *Tilbage til Elk Horn* (2014)) viser en slags overdreven danskhed, som hermed destabiliseres. Indbyggerne i Elk Horn dyrker det danske ved for eksempel én gang om året at have en særlig dansk “*Tifoli* fest”, hvor der kåres en konge og en dronning. Samme morgen som festlighederne løber af stablen, serveres der en efter sigende meget dansk ret, nemlig “æbleskiver med medisterpølse”. Findes der noget bedre eksempel på danskhed end Elk Horn? Der findes ingen “sand” danskhed; der er intet afgørende eksempel på, hvad danskhed er. I stedet for at tilskrive dette vores fattige eksempler kunne man pege på det fattige eller mærkværdige i selve idéen (for eksempel idéen danskhed) ved gennem den mest gennemførte identifikation med dens elementer (for eksempel elementerne æbleskiver og medisterpølse) at vise idéens inkonsistens. Når Elk Horn er interessant, er det netop fordi, den bliver stedet, hvor disse elementer kondenseres eller “fortættes” i Freuds terminologi. Danskhedens fortætning bliver en mulighed for at undersøge den i dens mest koncentrerede, men på samme tid også mest absurde form: Her lægges alt det, som libidinøst forbindes med danskhed, ganske enkelt oven på hinanden. Det særligt danske er netop der, hvor æbleskiver møder medisterpølse møder tivoli og konger og dronninger. Danskhed må således undersøges gennem et eksempel, der er lidt for meget, lidt for langt ude. Pludselig kan danskhed analyseres, faktisk næsten som var det en freudiansk drøm, nemlig som et manifest udtryk, der skønt det er forvrænget og fortættet, netop peger på alle de ubevidste tanker og idéer, vi normalt ellers ikke bemærker. Elk Horn er på en måde som de “uskyldige” dagrester, Freud påpeger, er vigtige, i forhold til at drømmen kan bearbejde drømmerens ubevidste ønsker uden om vedkommendes normale selvforståelse.

“Elk Horn” er ikke rigtig danskhed, idet det foregår på den amerikanske prærie. Således træder de ubevidste ønsker og fantasier (om danskhed) så meget desto mere frem. Pludselig kan man se danskhed som noget, der i virkeligheden blot er påtaget. En amerikaner, der tror han er dansker, er faktisk hverken mere eller mindre gal end en dansker, der tror han er dansker, kunne man sige med en parafrase over Lacan.

Metoden er ikke antropologisk i den klassiske forstand, hvor det udelukkende er fremmede kulturer, der opfattes som studieobjekter, og hvor formålet er at lære noget om, hvad mennesket basalt set, i sin mest primitive form, er for et væsen. Det er tværtimod os selv, og de fantasier som strukturerer vores egen vestlige virkelighed, der skal studeres. Vi kan ikke neutralt observere disse fantasier, da de er selve de briller, hvormed vi kigger på verden, og derfor må vi omvejen over eksempler, som overrasker. Danskhed må undersøges ved at inddrage Elk Horn. Forbrug må undersøges ved at inddrage Kinderægget, men også græske vaser, chokoladelaksativer, tyske spegepølser med underlige slogans og etisk forbrug på Starbucks. Den postideologiske tilstand må undersøges ved hjælp af toiletter, Irakkriegen ved hjælp af Abu Ghraib og tv-showet *Jackass*, mindehøjtideligheden for Nelson Mandela ved hjælp af en falsk tegntolk, osv. osv. Žižek har en forkærlighed for den retoriske figur hyperbolen, overdrivelsen, der benyttes som det, Center for Vild Analyse har kaldt en “overdrivelsens etik”, hvor det ikke handler om at fremme forståelsen (for eksempel danskhed), men om gennem præcise overdrivelser at ændre forståelsen (Center for Vild Analyse 2009: 10).

Det handler dog om at være præcis i forhold til, hvad strategien om fremmedgørelse helt præcist går ud på. Postmoderne ideologi kan med Žižek rent faktisk siges at være en slags hysterisk udnyttelse af fremmedgørelsen, hvor vi får nydelse ud af at være dem, der fra vores sårbare position som fremmedgjorte (overfor politiske spørgsmål, overfor den omsiggribende forbrugerisme osv.) kritiserer magten. Vi brokker os over, hvor galt det hele er, og hvordan verden er ved at gå af lave. Hermed bevarer vi imidlertid fantasien om, at der skulle være en autentisk kerne et sted, som det kolde, moderne samfund har fremmedgjort os fra. Med psykoanalysen handler det imidlertid om at se fremmedgørelsen som strukturel. Vi er ikke subjekter, som uheldigvis er blevet kastrerede og splittede, fordi vi er skrevet ind i sproget, i de sociale og kulturelle koder og ind i det moderne

samfunds mekanik. Vi er subjekter, *netop fordi* vi er kastrede. Man kan ikke være mere eller mindre fremmedgjort, som Lacan formulerer det. I eksemplet med den hysteriske kritiker af magten er der således tale om en fremmedgørelse *light* eller en “fremmedgørelse uden fremmedgørelse”, fordi hysterikeren stadig baserer sig på, at der må være en orden eller nogen, der har ansvaret et sted. “Autentisk fremmedgørelse” er omvendt netop de øjeblikke, hvor vi med et eksempel får øje på, at de grundlæggende koordinater for vores identitet og vores samfund blot er fantasier, som vi selv er med til at opretholde, hvilket betyder, at de hermed også kan sættes i bevægelse, ændres.

2. Analytisk alkymi

Den anden analysestrategi, som Žižek benytter sig af, er en videreudvikling af fremmedgørelsesstrategien og handler netop om, hvordan vi gennem eksempler kan indkredse de ubevidste, fantasmatisk koordinater, som opretholder status quo. Jeg kalder denne strategi for analytisk alkymi, fordi den består i en måde, hvorpå man kombinerer forskellige eksempler. Som Pfaller viser i sin tekst, er det nemlig ofte en serie af eksempler, som tillader Žižek at ramme eller indkredse den fantasi, som er på spil i en bestemt subjektiv eller social konstellation. Pfaller tager her udgangspunkt i Žižeks analyse af vore dages forhold til tro. Et moderne mantra lyder, at vi i dag ikke længere tror; vi er i Vesten oplyste og sekulære. Selvfølgelig er, at tro er erstattet af videnskab. Dogmer er erstattet af lærende individer og samfund. Vi overser dog hermed ifølge Žižek, hvordan vi konstant er engageret i “tro på anden hånd”. Vi tror ikke selv, men vi tror, at de *andre* tror. Selvom vi ikke officielt tror, så har vi andre til at gøre det for os – og under alle omstændigheder tror vi ubevidst på selve samfundets ramme, som vi sjældent stiller spørgsmålstejn ved. Den udvidede pointe er, at selv vores mest intime, subjektive tilstande og følelser ofte er givet udefra: Vi tror, griner, græder osv. gennem eksterne medier. Hvordan kommer Žižek frem til denne pointe? Pointen har netop ikke at gøre med en idé om forholdet mellem subjektet og troen, som hermed blot skal eksemplificeres. Pointen har at gøre med en splittelse i subjektet selv mellem dets bevidste selvforståelse og dets ubevidste praksisser. Hvordan kan man behandle denne splittelse?

I denne konkrete analyse er der, som Pfaller bemærker, fire trin, det vil sige den består af en serie eller kombination af fire eksempler (se Pfaller 2007: 35-37) – analysen kan i øvrigt findes i *The Sublime*

Object of Ideology (Žižek 1989: 34-35). Først undersøger Žižek det tibetanske bedehjul. Man skriver en bøn ned på et stykke papir, putter papiret ind i en lille mølle og drejer møllen rundt. Hermed beder man automatisk. Så vidt, så godt. Vi er stadig i den antropologiske forundring over de fremmedes mærkelige praksisser – “at tænke sig at de tror på, at det virker!” Andet skridt er at inddrage Lacans analyser af det græske kor – i de græske tragedier står koret for de “korrekte” reaktioner på det, som sker på scenen. Koret er “das Man”; de udgør det, *man* mener om de scener, der udspiller sig, hvad der er godt og slet osv. Hermed peges på, at samme objektive tro, som vi så i tilfældet med det tibetanske bedehjul, findes i den græske civilisation, som er tæt knyttet til vores egen moderne verden. Nu sættes der imidlertid trumf på. Žižek inddrager dåselatteren på tv. Er dåselatteren ikke netop et moderne kor? Vi kommer hjem efter en lang dag, smider os foran fjernsynet, og selvom vi ikke griner af det, som foregår (læg mærke til hvor sjældent, man rent faktisk griner af *sit-coms*), kan vi stadig bagefter føle, at vi har hygget os og haft en dejlig aften. For at brygge videre på eksemplet, er det så ikke det samme, der gælder de utallige madprogrammer på tv? Madprogrammer i dag handler ikke blot om opskrifter; det handler om madglæde og nydelse, og ikke så tit ser vi også kokken fortære den mad, der er produceret undervejs i udsendelsen, gerne sammen med andre i festligt lag. Tv’et nyder for os. Imens kan vi gnaske vores to halve stykker rugbrød med makrelsalat, men alligevel (og med mindre vi analyserer det) bagefter have fornemmelsen af at have haft et dejligt måltid. Hvis vi følger Žižek videre, bindes sløjfen med det sidste eksempel, der tager form af en vittighed, nemlig vittigheden om hønen og kornet. En mand, der tror, han er et korn, og som er bange for, at en høne vil spise ham, helbredes af en psykiater, der får ham overbevist om, at han ikke er et korn. Kort efter kommer manden dog løbende ind på klinikken igen – “hjælp, jeg mødte en høne og blev bange for, om den ville spise mig!” Psykiateren forsøger at berolige ham: “Men hør nu, du ved jo nu, at du ikke er et korn, men et menneske”. “Ja”, siger patienten”, “jeg ved det – men ved *hønen* det?”

Strukturen er den samme i alle tilfælde: Uanset hvor oplyst og kritisk jeg er, fungerer troen, das Man og samfundets generelle forestillinger stadig. Problemet er ikke, hvor meget jeg ved; problemet er, at jeg, uanset hvor meget jeg ved, stadig forlader mig på de fantasier, som effektivt holder samfundet sammen. Våbnet mod disse fantasier er ikke bevidstgørelse i traditionel marxistisk

forstand; våbnet er snare interventioner – at forsøge at overraske os ved at kombinere elementer, som alle angår den samme splitelse mellem det bevidste og det ubevidste niveau. Det kan virke misvisende at kalde denne manøvre for alkymi – alkymi består i at skabe mirakler (man tager en uglefjer, lidt spyt fra en hugorm og noget menneskeblod og laver det om til guld). Men strategien minder faktisk om Žižeks: Man tager et alvorligt emne, en tysk tænker og en sjofel vittighed for pludselig at få en erkendelse til at funkke. Irakkriegen kan for eksempel ikke (kun) analyseres ved hjælp af en videnskabeligt velgennemført motivanalyse af Bush, Blair og Foghs argumenter for krigen. Langt væsentlige er selve den baggrund, den indstilling eller det ubevidste politiske klima, der gjorde krigen, Abu Ghraib osv. mulig. Her må vi inddrage *Jackass*, kunstscenen i New York, optagelsesritualer på engelske kostskoler, David Lynch osv. Ren kognitivt ved vi måske godt, at krigen var en fejltagelse. Hvad vi har brug for, er imidlertid en intervention, der gør os i stand til at ændre på dens utematiserede baggrund, dens ubevidste mulighedsbetingelse.

I *Seminar XI* diskuterer Lacan forholdet mellem psykoanalyse og alkymi (Lacan 1998: 9). Det, de har til fælles, siger han, er, at de forlanger en renhed i analytikerens begær. Renhed betyder her ikke upartiskhed eller neutralitet, men en renhed i forhold til analytikerens/alkymistens eneste opgave: at aktivere materialet. Žižeks analyser er aldrig fuldendte, sætter aldrig endegyldigt punktum, men sætter – når de lykkes – vores fantasi i bevægelse, gør os i stand til at se forbindelser, vi ikke kunne før. De punktuerer samfundets fantasmatiske tekst på en ny måde. “Renheden” i omgangen med eksempler og forbindelserne mellem dem kan således også læses som en ny version af Freuds påbud om at analysere med “jævntsvævende” opmærksomhed. Den handler ikke om at søge sandheden bag alle fremtrædelser, men snarere at finde det element, det oversete eksempel, eller den kombination af eksempler, som kan få os til at tænke anderledes.

3. Kortslutninger

Den sidste analysestrategi, jeg vil drage frem her, ligger i forlængelse af fremmedgørelsen og den analytiske alkymi, men sætter også Žižeks brug af teori på spil, eller rettere fokuserer på den blanding af teori og populærkultur, som er et umiskendeligt træk ved Žižeks virke. Žižek har selv sat ord på denne strategi, der handler om *kort-*

slutninger, “short circuits”. Pfaller kommer meget fint rundt om, hvad der på spil her, når han spørger, hvordan man egentlig skal forstå arbejdsdelingen mellem teori (det vil primært sige Lacans og Hegels teori) og populærkultur, vittigheder osv. hos Žižek (Pfaller 2007: 34). Kan man for eksempel grave en helt seriøs Žižek frem, hvor det udelukkende handler om begreber? Eller kan man, som det for nylig blev gjort, succesfuldt udgive en bog kun med Žižeks vittigheder (jævnfør Mortensen 2014)? Står begreberne således for det alvorlige, som kan adskilles fra det mere festlige og pædagogiske – og kan man læse hans værk på to niveauer? Nej. Det er åbenlyst, at den teori, Žižek benytter sig af, indeholder nøjagtig de samme lakuner og overdrev som de eksempler, han benytter sig af, således at teori og eksempler faktisk befinder sig på samme niveau. I kulturanalyse er der en vis spontan tendens til at *applicere* begreberne på materialet. Man har for eksempel lært noget om “social kapital” eller “frontstage og backstage” og prøver nu at finde ud af, hvordan det kan oplyse os om vores kulturelle praksisser. Hos Žižek er det imidlertid ofte omvendt, som Pfaller bemærker. Det er ikke Lacan, der forklarer Hitchcock. Det er Hitchcock, der forklarer Lacan (Pfaller 2007: 44). Det er ikke Hegel, der forklarer Hollywood-blockbusteren *The Prestige*; det er *The Prestige*, der forklarer hegeliansk dialektik (se Žižek 2012: 531). Dette handler således ikke blot om, at det høje sættes lig det lave (som hos Walter Benjamin, Roland Barthes eller Umberto Eco), som Pfaller videre bemærker. Her ville manøvren være at sige: “Se, Hegel findes her og der i hverdagen”. Faktisk er Žižeks satsning næsten endnu mere voldsom. *Det er selve hverdagen, der er hegeliansk*. Žižeks populærkultur, vittigheder osv. bruges således som teori (Pfaller 2007: 44). Eksemplerne angår vores samtid, men åbner en kile i den, som er teoretisk. Kinderægget siger noget om forbrug, men næste skridt er at vise, hvordan Kinderægget næsten er mere lacaniansk, end Lacan ville have været ved, det vil sige hvordan det siger en masse om begær, “objekt *a*” osv. Žižek referer selv til en episode, hvor Lacan var taget til USA for at holde foredrag, og hvor han, da han så Coca-Colas slogan “Enjoy” i en tv-reklame, udbrød, at dét i hvert fald ikke var det samme som *jouissance* (Žižek 2001: vii). Hvorfor ikke, spørger Žižek; hvorfor ikke lige netop hævde, at Coca-Colas “Enjoy” er én af de mest perfekte indgange til en overvejelse over forholdet mellem nydelse (*jouissance*) og overjeg?

Hos Žižek er det som om, at eksemplerne og teorien gensidigt ødelægger hinanden. På den ene side er eksemplerne teorien i

funktion, således at teorien banaliseres. På den anden side har Žižek oftest ingen kærlighed til sine eksempler. Žižek elsker for eksempel ikke kitsch; han bruger det ikke som et case-studie, der siger noget om, hvordan vi mennesker danner mening ved hjælp af artefakter eller lignende. Han bruger det netop til at skabe teoretisk rum med. Og ofte ender teorien med at blæse eksemplet væk. Der er, som også Pfaller bemærker, således intet intimt forhold mellem materialet og forskeren i tilfældet Žižek (Pfaller 2007: 44). At tænke gennem eksempler er ikke en respekt for materialet, nærmest tværtimod. Materialet er det sted, hvor eksempler og teori mødes, men det er netop fordi materialet i alle tilfælde indeholder en åbning, hvor tænkning kan finde sted.

MATERIALISME

Jeg kan hermed passende runde af med en overvejelse over spørgsmålet om materialisme, som Pfaller også tager op i sin tekst, men som kan nuanceres. Spørgsmålet om materialisme vedrører også, hvad man kunne kalde eksemplets ontologi: Hvis et eksempel ikke er et eksempel på en idé, som det låner væren fra så at sige, hvor skal vi da ontologisk placere det?

Ifølge Pfaller er materialisme (med inspiration fra blandt andet Marx, Althusser og Wittgenstein) at forstå som et felt af kræfter (ibid. 40-43). Som subjekter er vi ikke selvberørende, men er under konstant pres fra ydre kræfter, både sociale, sproglige, økonomiske osv. Omvendt har vi også adgang til modsatrettede kræfter, der kan organiseres mod magten. Det kræver imidlertid, at vi bryder ud af den teoretiske narcissisme, der holder os fanget, og som foregøgler os, at samfundet er i orden, som det er. Materialismen angriber således vores narcissismes eller selvforståelses mørke bagside. Den materialistiske filosof er klassens "sorte får", som udsiger de beskidte sandheder, som ingen ellers har lyst til at tage i munden. Spørgsmålet er dog, om man ikke kan gå et skridt videre med Žižek, end Pfaller synes at gøre her? I *Less Than Nothing* hedder det om forskellen mellem idealisme og materialisme, at den i sidste ende angår spørgsmålet om intetheden: "Materialismens fundamentale aksiom er, at det tomme/intetheden er det (eneste ultimativt) 'reelle', det vil sige at væren og det tomme ikke kan skelnes fra hinanden" (Žižek 2012: 60). Vi må være mere materialister end materialisterne (det vil sige de vulgære materialister, hvis materialisme består i at hævde, at det ontologisk set fundamentale princip er materielle

entiteter). En rigtig materialist indregner således, i modsætning til klassiske idealister og vulgære materialister, værens inkonsistens. Væren og intet hænger samme (dette er også tesen hos for eksempel Alain Badiou), fordi væren ikke er navnet på “det hele”; eller rettere fordi væren kun er navnet på det hele, hvis det hele også “omfatter” værens inkonsistens. Væren er ikke komplet. Den ultimative væren er således i sidste ende det intet, der kan omstøde væren. Materialisme handler i denne optik ikke (kun) om det beskidte og det upassende; materialisme handler også om, at verden ikke er bygget færdig. Til enhver version af verden eller det sociale må der lægges intet til. På den måde vil en udvidet materialisme hævde, at selv intet har materialitet. “Alts materialitet” er de vulgære materialisters slagord; “intets materialitet” er de dialektiske materialisters.² Hvor den vulgære materialisme ser et kraftfelt af positive, modsatrettede kræfter, indregner den dialektiske materialisme negativiteten som en afgørende, forandrende kraft.

På denne baggrund kan vi ifølge Žižek skelne ganske skarpt mellem en idealistisk og en materialistisk brug af eksempler, samt sige mere om hvad det materialistiske eksempel gør:

Forskellen mellem den idealistiske og den materialistiske brug af eksempler er, at i den platonisk-idealistiske tilgang er eksempler altid ufuldkomne, de aftegner aldrig det, de skulle eksemplificere, mens der for en materialist altid er mere i eksemplet, end det, det eksemplificerer – med andre ord truer eksemplet altid med at underminere det, det skulle eksemplificere, idet det giver krop til det, det eksemplificerede begreb selv fortrænger eller ikke kan håndtere (Žižek 2012: 364).

Idealisten, siger Žižek videre, har brug for en mangfoldighed af eksempler, der alle partciperer i den idé, de eksemplificerer, men hvor ingen af dem helt udtømmer den. Idéen er så rig, at de fattige ek-

2 En tak til Rasmus Ugilt for betegnelsen “intets materialitet”. Som altid ligger der et eksempel bag et sådant slogan, her en vittighed (se Žižek 1987: 37-38): En mand er blevet indkaldt til militærtjeneste, men vandrer rundt på kasernen og proklamerer om alle de ting, han møder på sin vej, at “det er ikke dét”. Inde hos militærets læge fortsætter han: bordet er ikke det; stolen er ikke det; gardinet er ikke det; lægen er ikke det osv. osv. Da lægen, som hermed er overbevist om, at han er mentalt forstyrret, præsenterer ham for et hjemsendelsespapir, udbryder manden jublende: *Det er dét!*

sempler, som vi var inde på i eksemplet med danskheden, aldrig helt slår til. Idéen er i dette tilfælde det fikspunkt, den reference, som alle eksempler bevæger sig omkring. Materialisten, derimod, vender ifølge Žižek altid tilbage til det samme (overraskende) eksempel. Eksemplet forbliver det samme, mens den idé, som eksemplet skulle eksemplificere, hele tiden ændrer sig. Og vi får hermed en mangfoldighed af idéer, som kredser rundt om eksemplet.

GENTAGELSE

Men hvad vil det sige hele tiden at vende tilbage til det samme eksempel, idet det til stadighed producerer nye idéer? Rent videnskabs-teoretisk kunne man sige, at det her drejer sig om forskellen mellem gentagelighed og et mere filosofisk begreb om gentagelsen. Som Mladen Dolar udlægger det i en tekst om Freud, var spørgsmålet om gentagelighed prekært for psykoanalysen fra begyndelsen. Psykoanalysen har ingen eksperimenter, der er universelt gentagelige, og som sikrer objektivitet og verifikation (Dolar 2009). I forhold til diskussionen af eksempler betyder dette, at psykoanalysens eksempler aldrig kan gentages i den forstand, at de altid vil betyde det samme: En drøm eller et symptom kan altid kaste en ny tydning af sig; en vittighed kan fortælles på en ny måde, ligesom at Žižek for eksempel drejer og vinkler sine eksempler på nye måder hele tiden. Men netop det, at eksemplet ikke er gentageligt, bringer det langt tættere på et materialistisk begreb om gentagelse, som – og hermed er vi tilbage ved udgangspunktet – allerede Kierkegaard succesfuldt teoretiserede. En ægte gentagelse kredser ifølge Kierkegaard om en fundamental mangel på ontologisk bund eller sikkerhed (se også Hansen 2013). Gentagelsen angår hermed ikke noget, en bestemt idé eller forestilling, som gentages. Gentagelsen angår de knuder og symptomer, som vi ikke kan lade være med at gentage, fordi vi ikke umiddelbart kan få dem på plads. Som Kierkegaard med vanlig sans for det snirklede udlægger det med Constantine Constantius som talerør:

Min Opdagelse var ikke betydelig og dog var den besynderlig; thi jeg havde opdaget, at Gjentaelsen slet ikke var til, og det havde jeg forvisset mig om, ved paa alle mulige Maader at faae det gjentaet (Kierkegaard 1998: 45).

Med andre ord: Gentagelser virker ikke, men det, som ikke virker, gentager sig konstant.

Hermed er gentagelsen også tæt knyttet til det nye, som Lacan bemærker om Kierkegaards gentagelsesbegreb (Lacan 1998: 61). Passer det netop ikke også på Žižeks praksis? Selvom hans kritikere påpeger, at han igen og igen bruger de samme gamle jokes og eksempler, og at han i øvrigt konsekvent genbruger store dele af sit ældre materiale i sine nye bøger, kan man alligevel aldrig være sikker på, hvilken merbetydning, der denne gang skal ekstrapoleres fra materialet. Žižek gentager i det nyes tjeneste. Han gentager ikke, fordi han forsøger at aftegne en idé, som er så fuldkommen, at det aldrig helt kan lykkes, således at eksemplerne bliver til variationer over et tema. Han gentager, nogle gange endog præcis de samme eksempler, *fordi der ikke er sådan en idé*. Žižeks eksempler er således interventioner, der ikke blot fordrer, at vi forstår dem, men at vi ændrer vores forståelse, det vil sige at vi sætter spørgsmålstegn ved selve de ontologiske koordinater for vores forståelse. Kort sagt at vi tænker.

LITTERATUR

- Center for Vild Analyse: *100 vilde analyser*. Aarhus 2009
- Dolar, Mladen: "Freud and the Political", i *Theory & Event* 12 (3). Baltimore 2009
- Dolar, Mladen: "Officers, maids and chimneysweepers", upubliceret manuskript fra konference på Villanova University 12. april 2013 (publiceres som *Officerer, tjenestepiger og skorstensfejere – og andre essays*. Aarhus 2015)
- Hansen, Brian Benjamin: "Gentagelse hinsides repræsentation. Kierkegaard med Lacan", i *Kierkegaard gentaget*. Aarhus 2013
- Kierkegaard, Søren: *Gjentagelsen i Søren Kierkegaards samlede skrifter* Bind 4. København 1997 (1843)
- Kierkegaard, Søren: *Begrebet Angest i Søren Kierkegaards samlede skrifter* Bind 4. København 1998 (1844)
- Lacan, Jacques: *The Seminar of Jacques Lacan: The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. Book XI*. New York/London 1998 (1964)
- Mortensen, Audun, redaktør: *Žižek's Jokes*. Cambridge/London 2014
- Pfaller, Robert: "Interpassivity and Misdemeanors", i *International Journal of Žižek Studies* 1 (1), 1964
- Žižek, Slavoj: "Why Lacan Is Not a 'Post-Structuralist'", i *Newsletter of the Freudian Field* 1 (2), 1987
- Žižek, Slavoj: *The Sublime Object of Ideology*. London/New York 1989
- Žižek, Slavoj: *The Plague of Fantasies*. London/New York 1997
- Žižek, Slavoj: *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out*. New York/London 2001
- Žižek, Slavoj: *The Puppet and the Dwarf: The Perverse Core of Christianity*. Cambridge/London 2003
- Žižek, Slavoj: *Vold: seks skæve refleksioner*. På dansk ved Brian Benjamin Hansen, Aarhus 2009 (2008)
- Žižek, Slavoj: *Less Than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London/New York 2012